

АКТУАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ: НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ

Ключові слова: проблеми, наукові підходи, філософський, онтологічний, гносеологічний, генетичний, формально-логічний, системи, геосферний, просторовий

Постановка проблеми. У процесі історичного розвитку та науково-технічного прогресу відбувається ускладнення політичних, економічних і соціальних відносин як між країнами, так і всередині країн, що розвиваються, що супроводжується появою великої кількості різноманітних проблем, розв'язання яких потребує великих затрат часу, засобів, ресурсів і зусиль не лише цих держав, але й усього світового співтовариства.

Розроблення цілісної концепції актуальних суспільно-географічних проблем повинно охоплювати всі складові наукового пізнання (теоретичне, емпіричне, прикладне), тим самим забезпечуючи її адекватне відображення. До найвагоміших її складових належить опрацювання теоретико-методологічних засад, зокрема використання наукових підходів до пізнання сутності актуальних суспільно-географічних проблем.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що ці питання, ще не перебувають у центрі уваги вчених. Відомі публікації присвячені головно прикладним аспектам окремих глобальних проблем у працях філософів [8], політологів [4], економістів [7] та географів [6, 9].

Мета статті – розглянути наукові підходи для розкриття сутності й структури поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми” на субглобальному (країни, що розвиваються) просторовому рівні дослідження. З'ясувати місце й особливості географічного (дисциплінарного) підходу.

Виклад основного матеріалу. Для пізнання сутності та структури поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми” доцільно використати

низку наукових підходів, у тому числі такі, як філософський, онтологічний, гносеологічний, генетичний, системний, просторовий та ін. (рис. 1).

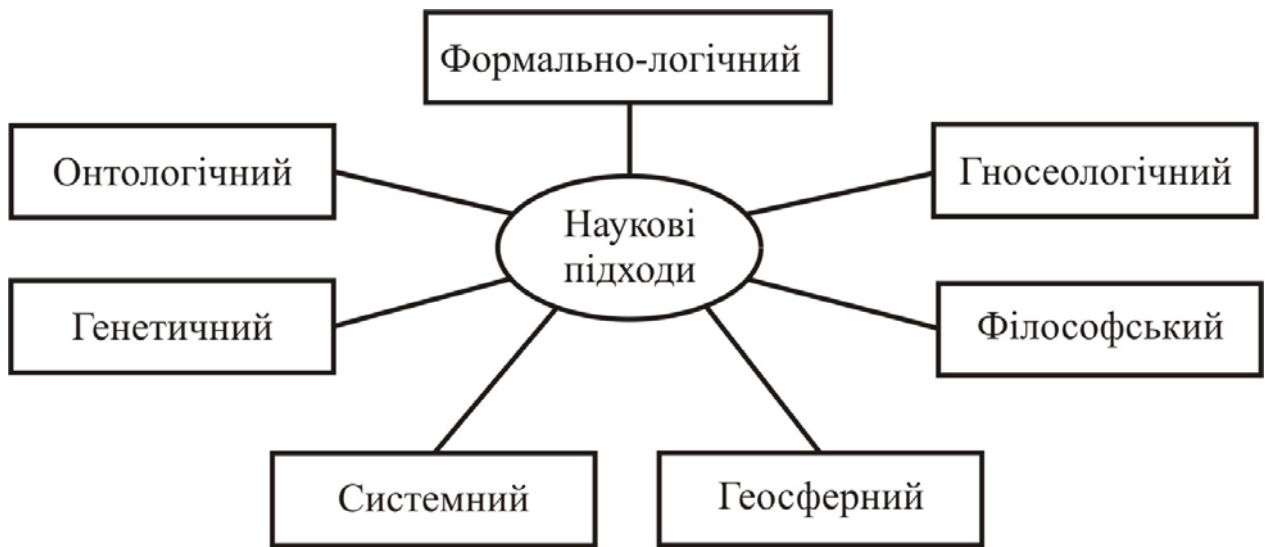

Рис. 1 – Загальнонаукові підходи до пізнання сутності поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми”

Одні вчені під час пізнання сутності й структури поняття використовують термін “метод”, інші – “підхід”, або ще – “напрями”. На думку О. Шаблія, поняття наукового підходу ширше, ніж методу [9], хоч дуже часто їх застосовують як тотожні. Е. Алаєв акцентує на тому, що різноманітні наукові підходи, котрі тісно пов’язані між собою у процесі дослідження утворюють методологічну парадигму [1]. І хоча поняття “проблеми” становить категорію філософії, логіки та методології науки, але його широко використовують у різних науках, зокрема в суспільній географії. Дослідження актуальних проблем у країнах, що розвиваються, надто вагомі з методологічного процесу, оскільки вони є і джерелом, і формою пізнання країн.

Основним у процесі пізнання суспільно-географічної сутності поняття “актуальні проблеми” є просторовий підхід, який застосовують на різних рівнях дослідження – від глобального до локального. Географічне мислення вчені пов’язують з просторовою парадигмою [1], так, О. Топчієв вважає, що хорологічний (просторовий) підхід чи не єдиний у науці, де географія не має конкурентів [6]. Натомість Е. Алаєв стверджує: територіальний підхід уже фактично став загальнонауковим, оскільки його використовують економічні, політичні, історичні й інші науки. Він називає геопросторову парадигму міждисциплінарною [1].

Просторовий підхід не може бути єдиним під час пізнання сутності поняття «актуальні суспільно-географічні проблеми». Адже на наш погляд, методологічну парадигму дослідження утворюють різні загальнонаукові підходи.

Філософський підхід розкриває сутність, структуру і складні механізми взаємодії та взаємозалежності актуальних проблем у країнах

різного типу в їхній єдності, цілісності, забезпечуючи інші науки, котрі вивчають часткові проблеми, в тому числі й суспільну географію, світоглядними і методологічними засадами. Він сприяє інтеграції конкретних наук, які в процесі дослідження в країнах актуальних проблем потребують узгодженості та координації.

Учені-філософи зазначають: в реальній дійсності не існує чіткої послідовності, коли спочатку здійснюють частковий аналіз, а згодом на основі їхніх результатів – філософські узагальнення й організують міждисциплінарні розвідки. Однак науковці вважають, що практично неможливо визначити, де закінчується перший і починається другий рівень розгляду. Здебільшого це відбувається одночасно [8].

Отже, філософський підхід дає змогу кожній науці виокремити свої аспекти дослідження, аби отримані нею результати доповнювали інші науки, забезпечуючи тим самим розроблення цілісної концепції актуальних проблем. Специфіка філософського підходу стосовно розуміння актуальних суспільно-географічних проблем полягає в тому, що, формуючи світогляд і систему поглядів на суспільство та місце в ньому актуальних проблем у країнах, що розвиваються, він впливає на прийняття рішень із їхнього розв'язання.

Онтологічний підхід до розкриття сутності понять пов'язаний із найзагальнішими категоріями – “буття” і “рух”. На думку вчених, глобальні проблеми у найзагальнішому аспекті виникають передусім із протиріччя соціальної форми руху й умов її цілісного буття, існуючих в єдиному просторово-часовому континіумі. Загострення протиріч і неможливість розв'язання їх у рамках цієї єдності спричиняє руйнування її просторово-часової цілісності, знищення соціальної форми руху [4].

Гносеологічний підхід акцентує на джерелах наукового пізнання актуальних суспільно-географічних проблем, котрими є протиріччя, які виникають у межах країн, що розвиваються, і без розв'язання яких вони не будуть успішними. Такі протиріччя визначаються системою соціальних (людина – природа), антропосоціальних (людина – суспільство), соціоприродних (людина – природа) відношень. Збалансований характер таких відношень сприяє ефективному розвитку суспільства, порушення чого зумовлює появу певних проблем.

Генетичний (історичний) підхід передбачає дослідження часового аспекту формування актуальних проблем. У процесі розвитку і становлення сучасного суспільства в країнах, що розвиваються, відбувається еволюція соціальних, соціоприродних і антропосоціальних відношень. На ранніх етапах розвитку, наприклад, відношення між людиною і природою були гармонійними. Однак з посиленням впливу людини (суспільства) на природу такий баланс відношень між ними порушився. Це призвело спочатку до появи екологічних проблем, а згодом – інших проблем.

Формально-логічний підхід правила мислення стосовно пізнання сутності поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми”. Згідно з цим

підходом сутність актуальних проблем розкриваємо через сукупність характерних для них ознак. Символічно це можна позначити так:

$$A(a, b, v, g \dots n),$$

де A – це певна проблема чи множина проблем; $a, b, v, g \dots n$ – сукупність характерних для них ознак. На думку дослідників, “сукупність основних суттєвих ознак того або іншого виду конкретних предметів дійсності називаються їхньою сутністю” [2]. Суттєві властивості розкривають якісну специфіку актуальних проблем і зумовлюють інші ознаки.

У логіці кожне поняття має зміст і обсяг [3]. Зміст поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми” розкриває сукупність суттєвих ознак, котрі характеризують країни, що розвиваються, а його обсяг – сукупність країн, які охоплені тією проблемою (проблемами). Наприклад, відсталість – актуальна проблема країн, що розвиваються, впродовж усього їхнього існування, але нині вона охоплює значно меншу кількість країн такого типу.

Актуальні проблеми та їхні ознаки виокремлюються зі загальної сукупності, яка притаманна країнам, що розвиваються, на підставі методів аналізу й абстрагування. У процесі розвитку такі країни можуть втрачати певні ознаки, набувати нові. Це відповідно відображається у виникненні нових проблем, котрі фіксують зміни. Уточнення і систематизація змістовних ознак актуальних проблем в країнах, що розвиваються, допомагають сформулювати нові проблеми і знайти можливість їхнього вирішення.

Актуальні суспільно-географічні проблеми країн, що розвиваються за змістом є родовим поняттям, оскільки за суттєвими ознаками вона відображає в них дещо загальне. Водночас проблема відсталості – видове поняття, бо відображає лише специфічні для них ознаки. Між змістом і обсягом родових та видових понять існують певні відношення. Зауважимо: обсяг родового поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми країн, що розвиваються”, містить у собі обсяг видового поняття “проблема відсталості”, а обсяг видового поняття “проблема відсталості” становить частину обсягу родового поняття “актуальні суспільно-географічні проблеми країн, що розвиваються”.

Логічну формалізацію часто застосовують у наукових розвідках, у тому числі суспільно-географічних. Так, достатньо поширений спосіб логічної формалізації – графічний, за використання якого відношення між обсягами сумісних понять зображаються з допомогою колових діаграм Ейлера.

З погляду формальної логіки, між обсягами “актуальних суспільно-географічних проблем” існують такі відношення: тотожності; перетину; підпорядкування (рис. 2).

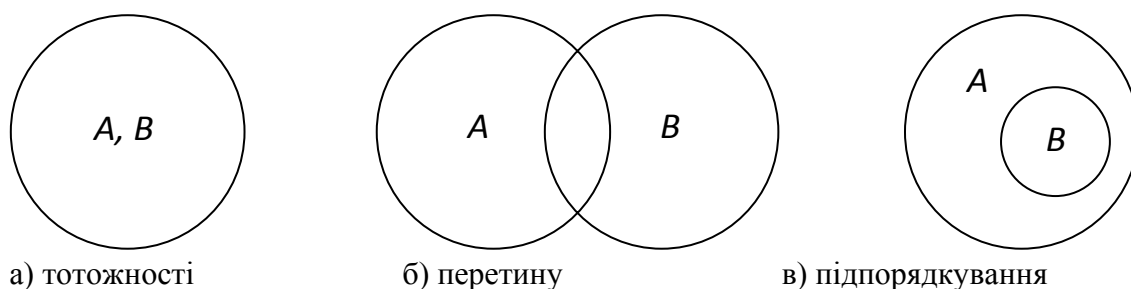

Рис. 2 – Відношення між актуальними суспільно-географічними проблемами (де A і B – символи, які позначають проблеми)

Відношення тотожності – це відношення між проблемами з однаковим обсягом, ознаки котрих позначають одну і ту саму множину країн. Скажімо, таке відношення існує між поняттями “актуальні суспільно-географічні проблеми країн, що розвиваються” (A) і “актуальними суспільно-географічними проблемами країн третього світу” (B), яке можна зобразити графічно (рис. 2, а).

Відношення перетину існують між актуальними проблемами, котрі мають частину спільного обсягу, але різний зміст. Приміром, різні за змістом проблеми демократії (A) та бідності (B) можуть охоплювати лише певні країни (рис. 2, б).

Відношення підпорядкування існують між актуальними суспільно-географічними проблемами країн, що розвиваються (родовим поняттям), і актуальними політико-географічними проблемами (видовим поняттям) (рис. 2, в.).

Чільне місце у науковому пізнанні категорії актуальних суспільно-географічних проблем посідає *системний підхід*. Із позицій системного підходу, множина актуальних проблем розглядається як складна система, впорядкована певним способом множиною взаємопов’язаних елементів, котрі утворюють певну цілісну єдність [5]. Відповідно до цього підходу, для множини актуальних суспільно-географічних проблем як складної системи у країнах, що розвиваються, притаманні особливості: 1) множина актуальних проблем, котрі характеризуються певними ознаками; 2) системоутворюючі відношення між цими проблемами, які об’єднують їх у систему. Системоутворюючі відношення визначають організацію суспільно-географічних проблем, їхню внутрішню будову. З позицій системного підходу їх називають структурою актуальних проблем, що розглядається як сукупність взаємозв’язків між окремими проблемами. Виявлення взаємозв’язків між частинами цілого за допомогою системного підходу вчені називають фундаментальним аспектом географії [6].

Унаслідок декомпозиції систему актуальних проблем можна поділити на підсистеми (компоненти), встановити їхню ієрархію, а також вирізнити окремі проблеми.

З одного боку, актуальні суспільно-географічні проблеми в країнах, що розвиваються, можна уявити як складну систему із множиною

підсистем, котрим властива автономність розвитку і функціонування, взаємодія з іншими підсистемами. Натомість кожна підсистема актуальних проблем складається з множини проблем. Така закономірність формування актуальних проблем називається ієрархічністю. Це означає, що актуальні проблеми становлять собою упорядковану множину, де кожен елемент вищого порядку містить елемент нижчого порядку. Так, політико-географічні проблеми як елемент загальної системи актуальних суспільно-географічних проблем охоплює низку проблем, скажімо, поширення демократії, терористичної діяльності та ін. Зазвичай під час переходу на нижчий рівень кількість проблем збільшується.

З іншого боку, актуальні суспільно-географічні проблеми в країнах, що розвиваються, можна розглядати як складову дещо загальнішої системи актуальних проблем світу (рис. 3).

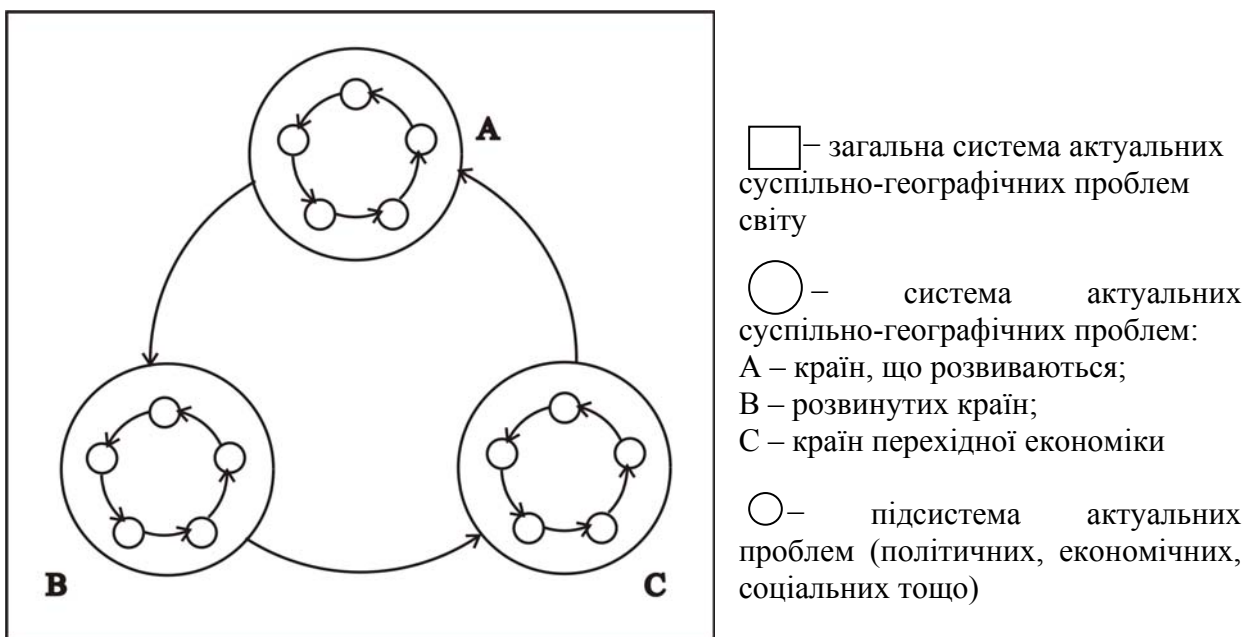

Рис. 3 – Актуальні суспільно-географічні проблеми в країнах, що розвиваються, як одна із підсистем загальної системи проблем світу

У зв'язку з цим актуальні суспільно-географічні проблеми з позицій системного підходу можна досліджувати у двох напрямках: 1) від цілісної системи до її елементів; 2) від окремих елементів до загальних властивостей системи. У першому випадку аналіз актуальних суспільно-географічних проблем акцентує на дослідженні їхньої внутрішньої структури, у другому – на якісній своєрідності з-поміж інших проблем. Однак розгляд актуальних суспільно-географічних проблем з позиції системного підходу не зводиться до вивчення їхньої структури і функції, а передбачає насамперед дослідження взаємозалежностей між ними.

Геосферний підхід створює умови для розгляду проблем усього суспільства та його певних сфер. На думку О. Шаблія, геосферний підхід “дає змогу вивчати суспільство загалом синтетично, а кожен його компонент – окремими галузями географії, в контексті з іншими й

природним довкіллям і водночас формувати галузево-компонентні, а також просторово-компонентні підрозділи суспільної географії” [8].

Головна і визначальна роль у виявленні структури актуальних суспільно-географічних проблем у країнах, що розвиваються, належить апіорній схемі, побудованій за аналогією поділу суспільства на осібні сфери, тобто геосферний підхід. Причому множина актуальних суспільно-географічних проблем має бути: 1) оптимальною стосовно кількості; 2) усебічно характеризувати й окремі сфери, і суспільство в країнах, що розвиваються загалом.

Актуальні суспільно-географічні проблеми в країнах, що розвиваються досліджуються у межах багатьох наук. Проте конкретні науки вивчають лише певні проблеми, і найчастіше торкаються у цих проблемах тільки декотрих аспектів. Тому вагоме місце у дослідженні актуальних суспільно-географічних проблем посідає *міждисциплінарний підхід*, пов'язаний з аналізом окремих аспектів політології, економіки, демографії, екології, та інших наук, які виходять за рамки суспільної географії

Актуальні суспільно-географічні проблеми в країнах, що розвиваються, - це складні об'єкти, котрі характеризуються різноманітними і внутрішніми, і зовнішніми зв'язками. Важлива умова дослідження таких об'єктів – необхідність вивчення їх як єдиних і цілісних утворень зі своєю специфікою й особливостями. Тому поодиночі науки не можуть виконати таке завдання, що передбачає інтеграцію всього наукового знання про актуальні проблеми в країнах, що розвиваються. Отже, це приводить до взаємодії різних наук, об'єднання їхніх зусиль під час аналізу одних і тих самих проблем. Окрім того, міждисциплінарний підхід передбачає дослідження актуальних проблем методами різних наук, що допомагає не лише зберігати їхню цілісність, а й виявляти специфічні особливості.

Висновки. Концепція актуальних суспільно-географічних проблем країн різного типу охоплює всі складові наукового пізнання: теоретичне; емпіричне; прикладне. Чільне місце з-поміж них посідає розроблення теоретико-методологічних засад пізнання їхньої сутності. Методологічну парадигму розкриття сутності такого складного поняття утворюють підходи: філософський; система загальнонаукових підходів; конкретно-науковий (просторовий). Різноманітні наукові підходи тісно взаємопов'язані в процесі пізнання сутності й структури актуальних суспільно-географічних проблем у країнах, що розвиваються. Основним є просторовий (територіальний), який полягає у виявленні геопросторової організації актуальних суспільно-географічних проблем країн такого типу загалом і окремих їх зокрема.

Список літератури

1. Алаев Э. Б. Социально-географическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления / Е. К. Войшвилло. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 238 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
4. Костин А. И. Глобальные проблемы современности / А. И. Костин // Глобалистика: энциклопедия ; [гл. ред. И. И. Мазук, А. Н. Чумаков]. – М. : Радуга, 2003.

– 252 с. **5. Садовский В. Н.** Основание общей теории систем : логико-методологический анализ / В. Н. Садовский – М. : Наука, 1974 – 279 с. **6. Топчієв О. Г.** Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Г. Топчієв – Одеса : Астропринт, 2005. – 560 с. **7. Чужиков В. І.** Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с. **8. Чумаков А. Н.** Философия глобальных проблем / А. Н. Чумаков – М. : Знание, 1994. – 113 с. **9. Шаблій О. І.** Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 20–21.

***Книш М. М.* Актуальні суспільно-географічні проблеми: наукові підходи до пізнання сутності поняття.**

Розкрито сутність поняття “суспільно-географічні проблеми”. Розглянуто наукові підходи для пізнання їхньої сутності та структури. Висвітлено значення та місце філософського, загальнонаукових та просторових підходів.

Ключові слова: проблеми, філософський, онтологічний, гносеологічний, генетичний, формально-логічний, системний, геосферний, просторовий.

***Кныш М. М.* Актуальные общественно-географические проблемы: научные подходы к познанию их сущности.**

Раскрыто сущность понятия “общественно-географические проблемы”. Рассмотрены научные подходы к познанию их сущности и структуры. Выявлено значение и место философского, общенаучных и пространственного подходов.

Ключевые слова: проблемы, философский, онтологический, гносеологический, генетический, формально-логический, системный, геосферный, пространственный.

***Knysh M. M.* Actual social-geographical problems: scientific approaches to knowing the essence of the concept disclosed.**

The essence of the concept of "social-geographical problem" solved. Scientific approaches to the knowledge of their nature and structure deals. The value and place of philosophy, generalscientific and spatial approaches highlighted.

Keywords: problems, philosophical, ontological, gnoseological, genetic, formal-logical, system, geosphere, spatial.